

Bertha Zoltán

Szilágyi Domokos-émlékkiadványok a szatmári szülőföldön

Ha van az újabb magyar líratörténeti fejlemények között olyan valódi paradigmaticus jelenség, amely a tradicionális sorsköltészeti szemléletformákat és modalitásfajtákat megrendítő hitelességgel tudja átkötni a későbbi posztmodern szövegépítés kezdeményeivel: Szilágyi Domokos lírai életművének teljesítménye mindenképpen az. A József Attila-i, Nagy László-i tragikus erkölcsi világkép szervesen ötvöződik a játékos szövegkonstrukciók weöresi ihlettípusaival és sziporkázó univerzalitásával, majd az ironikus és groteszk nyelvjáték (késő)modernség utáni perspektíváival. Nagyjából az a világszerúség és nyelvszerúség viszonyát átrendező, újjáalakító és a jellegadó tendenciákat a relativizáló szövegiség távlataiba áttoló költészettörténeti folyamat zajlik le így ezek között az összefüggések között, amely általában is jellemezte a hatvanas években bekövetkező nemzedékváltás (sőt „korváltás”) szemlélettágító irányait – az erdélyi Forrás-generációtól az akkori felvidéki vagy vajdasági („symposionista”) fiatalokig, Lászlóffy Aladártól vagy Tózsér Árpádtól Tolnai Ottóig és Tandori Dezsőig. Szilágyi Domokos monográfiusa, Cs. Gyimesi Éva (*Álom és értelem – Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*, Bukarest, Kriterion, 1990) így összegzi értelmező megállapításait erről az átmozgásról, illetve határhelyzetről: „csupán most, az ezredfordulóról visszatekintve nyeri el igazi jelentőségét Szilágyi Domokos lírájának értéküzenete. Rövid ugyan a történeti távlat, de már felismerhető, hogy költészete egy sajátosan huszadik századi szemléletváltás, kultúrtörténeti cezúra mélyen megszenvedett, maradandó értékű költői tárgyiasítása. Kelet-európai bélyegével együtt fejezi ki két egyetemes érvényű, ám egymástól gyökeresen eltérő világlátás – a modern és a posztmodern – szembenállását, egyidejűségét és összeférhetlenségét. Szilágyi Domokos a modern és a posztmodern látásmód és formavilág közötti átmenet – még pontosabban: ütközés – képviselője”. Ez a paradox szintézis pedig éppen elvonatkoztható filozofikuma, illetve „eklektikus”, „polifón”, „transztextuális” jellege folytán maradhat eleven és inspiráló a ma nemzedékei – egy Szócs Géza- vagy Kovács András Ferenc-típusú költészetfelfogás és szövegalkotásmód számára (csak erdélyieket említve) is. Miközben megszólító ereje nem csökken azok körében sem, akik az autentikus sorsirodalmi hagyományból átörökített bajvívó erkölcsi szenvedély, az érzékletessé hevített szenvedéstudatot átjáró drámai moralitás hangnemi és stiláris minőségeire fogékonyak: a sorslátás személyes, nemzeti és összemberi dimenzióira. (Neo)avangárd és népiesség, ősiség és kísérletezés, kiáltás- és jeltípusú képi, vizuális, fonikus experimentalizmus, magyaros és világirodalmi versformák, ritmus- és ütemképletek egymásra halmozódó sokasága: egyszerre érvényesül. Rokonságban a hagyomány ezernyi válfajával, változatával, a romantikus lelki expanzió ösztönzésétől a személytelen tárgyvers objektivitásáig,

a szakrális megszólalástól a vulgárisig, a protestáló „beat”-hangütéstől az abszurdig, vagy éppen a bartóki modell szerinti összehangolásáig archaikus-folklorisztikus és individuális-magaskulturális értékvilágnak. Egy demitizált, profán életrend vagy inkább életkáosz közegeiben, a megtartó erejű humán örökség romjain vállalja a költő egy régi-új értékeszményeket aktivizáló emberi létezéslehetőség rekonstrukcióját. Szemben vagy együtt a gyökeréig átérzett elidegenedés tragikus egzisztenciális gondtapaszlatával. Megküzdve a modernitás személyiségfelforgató alapélményével – s hitelesítve az ember örök sóvárgását az immár elérhetetlen teljességre. „*Csak az igaz, ami végtelen, minden véges: megalkuvás*” – hangzik a szellemi létező időtlen vágyát megszólaltató (sőt kinyilvánító, hirdető) szállóige, a keserű, szarkasztikus negatív prófécia, de a fájdalomban is a végső, ősideálok megtagadhatatlanságát valló heroikus szentenciák intonációjával. S amit a felőlő disszonanciák bizonyítanak: maga a lét alapvető egzisztenciális és ontológiai megoldhatatlansága, logikai értelmezhetetlensége és enyhíthetetlen pszichológiai teher- tétele. Az eredendően korlátok közé szorított élet, az egyszerűség és az egyedi végesség abszolút tudásának felfoghatatlan, meghaladhatatlan önellentmondása („*itt nem a végtelen, hanem a véges az, ami föl nem fogható*”). Az erdélyi létköltészet egészét áttekintő új (és invenciózus fogalombevezető „hermenetikai” – azaz a megértés műveletei, az értelmezés folyamatai közé az irodalom- és művelődéstörténet eszmei-erkölcsi kérdéseit is fölvevő) monografikus tanulmánykötetében Balázs Tibor (*A romániai magyar létköltészet története 1919–1989*, Bp., Accordia, 2006) éppen ezeket a borzongató-fojtogató léttörvényeket feszegeti, boncolgatja – amint azok a költői reflexió gondolati-metafizikai övezeteiben testet öltenek. Ahogy a tiltakozó, lázadó, sőt az emberiség, az emberi nem, a „genus” egészét lázító személyiség magát a létet pörölné be az elmúlásért. „Szilágyi Domokos emelte az egzisztenciálfilozófiai szorongást mint diszpozíciót olyan költői rendd, amelyben *énjét* végzetesen elszigeteli; jelenvalótlétét, heideggeri terminológiával mint *'solus ipsét'*-t tárja fel. A költő ezen diszpozíciója a heideggeri *'hátborzongató idegenséget'* egy időben interiorizálja és menekül tőle. Szorongásában egyvalakit képes csak megszólítani – személyes Istenét –, de őt is csak azért, hogy végletesen jelenthesse ki számára *a saját* végességének, ergo idegenségének diszpozícióját: *'Hagyj magamba belémhalni'*” – fejtegeti.

A harminc éve fiatalon (harmincnyolc éves korában) elhunyt Szilágyi Domokos bölcséleti és esztétikai értelemben egyaránt eszméltető, horizontnyitó életműve azonban nemcsak hogy elfoglalta kanonikus helyét a modern magyar irodalomtörténetben, hanem máig élénk hatással is bír a mindenkori sorskérdésekkel illúziótlanul szembenézni akarók körében. Verseinek és egyéb írásainak, hátrahagyott műveinek a többféle kiadása után is jelennek meg még eddig nem, vagy alig ismert, illetve új rendszerezéssel összeállított munkái. Ilyen könyv volt nemrégiben az úti jegyzeteket tartalmazó kötet (*Útinapló – A Volga Nyugaton*, szerk. H. Nagy Mária, Kolozsvár, Kalota, 2004), majd legfrissebben (már a halálévfordulóra elkészítve) az eddigi szövegközléseket szisztematizáló gyűjteményes kötet – Szilágyi Zsófia Júlia gondozásában –, az *Összegyűjtött versek* (Bp., Fekete Sas, 2006). Közben pedig a Szilágyi-recepció és -filológia is jelentős eredményekkel bővül: Pécsi Györgyi válogatásában és szerkesztésében napvilágot látott a *Kényszerleszállás – Szilágyi Domokos emlékezete* (Bp., Nap, 2005) című átfogó és reprezentatív életrajzi, irodalomtörténeti összeállítás; Szokolczay Lajos (korábbi vers- és életmű-válogatások közlétevéője) monumentális új tanulmányköteteiben kismonográfia-terjedelemben értekezik róla (*Erdélyi ősz*, Bp., Napkút, 2006, *Kikötő*, Bp., Hungarovox, 2006); a szülő- és felnevelő szatmári vidékeken az elmúlt bő évtizedben tartott ünnepi és tudományos megemlékezések pedig szintén kiadványok sorát töltik meg.

Ez utóbbiak a hűségesen ápolt szülőföldi Szilágyi Domokos-kultusz ékes bizonyítékai: írásos foglalatjai. Szatmárnémetiben, a költő középiskolai tanulmányainak színhelyén már

a kilencvenes évek elején köztéri mellszobrot állítottak neki (majd a vélhetően magyar-ellenes indulatból megrongált alkotás helyén, 1995-ben, végleges bronzváltozatában újraavatták), s ekkortól (1993-tól) indult az azóta hagyományossá vált Szilágyi Domokos Napok rendezvénysorozata is – döntően a Szatmárnémeti Kölcsey Kör és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és annak partiumi vezetősége, jelesen Muzsnay Árpád EMKE-alelnök áldozatos művelődésszervező munkájának köszönhetően. Később aztán a (várossá előlépett) szülőfaluban, a szülőházban (Nagysomkúton) emlékszobát rendeztek be, és a gyermekkor más színterein (a református lelkész apa szolgálati állomáshelyein, Batizban, Magyarláposon) is helyeztek el emléktáblákat. 1998-ban (a hatvanadik születési anniversariumon) pedig már (ugyancsak a Kölcsey Kör és Muzsnay Árpád szerkesztésében, kiadásában) megjelent az *V. Szilágyi Domokos Napok* anyaga, majd ezt követően a VI. és a VII. ünnepségsorozaté is; az előbbi (a halált követő huszonötödik évben) „Sajtóértekezlet” – *Szilágyi Domokos és költészete negyedszázad távolatából* címmel 2001-ben, az utóbbi, „Sajtóértekezlet II.” – *Szilágyi Domokos és költészete az ezredfordulón* címmel (a 2003-as találkozó előadásait közölve), az *Évfordulós tanácskozások (Ady Endre, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, II. Rákóczi Ferenc, Móricz Zsigmond) 2002–2004* főcímű 2005-ös összefoglaló kötetbe illesztve. (De még Nagybányán is jelent meg egy kis emlékkiadvány *In memoriam Szilágyi Domokos 1938–1976* címmel, Klacsmányi Sándor szerkesztésében, 1993-ban.)

Ezek a gazdag tartalmú dokumentum- és tanulmánykötetek egyfelől részletesen tudósítanak a Szilágyi Domokos életművét kutató és népszerűsítő erőfeszítések szerteágazó (érdekességekkel, adalékokkal színezett) folyamatairól, másfelől pedig megőrik a szakmai konferenciákon elhangzottakat: vagyis hozzáférhető közkinccsé teszik azok szellemi hozadékát. Megtalálhatók bennük a különféle szavalatok és verses-zenés előadóstek programjai, köztük az Illyés Kinga pódiumműsoráé (Varga Domokos ráhangoló lírai bevezetőjével) vagy a Szépfalusi István és Márta vezette bécsi Bornemisza Péter Társaságé, a szoborkoszorúzó és emlékhelyi köszöntő beszédek egy része, beszámoló Tőkés Lászlónak a költőre is emlékező nagysomkúti istentiszteleti, igehirdető szolgálatáról, és így tovább Király László és Kovács András Ferenc emlékkerseiig, Lászlóffy Aladár kisesszéjéig, a Szatmár megyei diák versmondók tájékozódásáról szóló felmérésekig (Csirák Csaba cikkéig) vagy Szépfalusi István 1976-os levélnekrológjáig. Akinek 2001-ben Szatmárra is elhozott könyve, a *Találkozások Európával – Bornemisza Péter Társaság (1960–1995)* (Bp., Magvető, 1995) híven idézi fel az erdélyi írók bécsi vendégeskedései, szereplései között a Szilágyi Domokosét is 1972-ből. – A sikeres szatmárnémeti rendezvényekről egyébként a gyakori résztvevők újabb könyveiben is olvashatunk: például Szokolczay Lajos említett kötetében (kulturális barangolásait rögzítő „ezredvégi naplóiban”), Szilágyi Domokos monográfiájában (*Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?*, Bp., Balassi, 1996) és több alapkiadás (valamint *A költő életei* [Bukarest, Kriterion, 1986] című emlékkötet) szerkesztőjének, fémjelzőjének, Kántor Lajosnak a *Gondolatok Keletről Nyugatra* (Bp., A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, 2000) című „közérzetkrónikás” írásgyűjteményében, vagy Pomogáts Béla „Kárpát-medencei körsétás” úti jegyzetei és beszámolóik között (*Magyarok között a nagyvilágban*, Bp., uo., 2003). S alapvető kérdéseket taglaltak ők szatmári előadásaikban is.

Hagyomány és újítás, avantgárd és posztmodern összefüggéseiről szólva Pomogáts Béla a modernség három fő korszakmeghatározó tendenciáját, az irodalom létformájában is lényegi változásokkal, „paradigmaváltásokkal” járó vonulatát vázolta föl. Az első a romantikus-újromantikus és nemzeti klasszicista, sőt modern népies áramlat „herderi” indíttatású világszemlélete, amely az irodalom és a nemzet ügyét szorosan és szervesen összekapcsolta; a második az egzisztenciális emberi problematikát a középpontba állító

„heideggeri” paradigma; a harmadik pedig a nyelvben való lét, a nyelv által történő létezés alapkérdéseire reflektáló nyelvfilozófiai, „wittgensteini” perspektíva. S érdekes is jellemző, hogy Szilágyi Domokos világgépe, poétikája, abszolútumkereső, értékdemontáló nyugtalan perlekedést, küzdést, lázadást tanúsító etikai magatartása (mint általában minden szintetizáló nagy modern költészet) mindhárom kihívással megbirkózott: az egyéni és közösségi emberi létezés és a nyelvi önreprezentáció legsúlyosabb összefonódó sorskérdéseivel. Így ötvöződhet nála folklorizmus és avantgardizmus, archaikus népiség és elvonatkoztatató modernizmus is – bartóki szellemben; Pomogáts Béla szerint „hogy Németh László merész álma: a ’bartóki szintézis’ költészetünkben is megvalósult, abban az erdélyi költőnek is van szerepe”. És kortársainak, nemzedéktársainak is, hiszen ők együtt – jelentős részben a Forrás-nemzedék legjobbjai – hajtották végre azt a revitalizáló „vérátömlesztést” a romániai magyar irodalomban is, amellyel rehabilitálni lehetett az érvényes költői hagyományokat, és addig ismeretlen hangokkal fel is frissíteni a megmerevedő lírai beszédmódokat. Intellektuálisan, bölcséleti és műformai tekintetben egyaránt kitágítani a szellemi-művészeti dimenziókat – azokban a hatvanas években, amikor például „magának a szabad versnek a létjogát is újra ki kellett küzdeni, vitákban és a költői gyakorlatban” – amint azt a Forrás egyik mérvadó korabeli kritikusa, Kántor Lajos mai szemmel is fontosnak tartja említeni az akkori időkre visszatekintő és személyes emlékeket is sorakoztató írásaiban. Szilágyi Domokos költői eredetisége kiváltképpen megmutatkozott a mozaikos, montázs- vagy kollázsjellegű, polifonikus versszimfóniák megkomponálásában, s ezekben a struktúráképző variatív zeneiség és vizualitás, az utalásos szöveggköziség különleges szerephez jut. Láng Gusztáv éppen ezeket a sajátosságokat vizsgálva elemzi a vendégszövegek természetét – a nagy Bartók-versben (*Bartók Amerikában*) az Illyésre, József Attilára és másokra rájátszó szövegallúziókat, a Petőfit, Vörösmartyt, Radnótit idéző utolsó példázatos („virrasztó”) parafrázisversekben a jelentéses intertextualitás módoszatait, megállapítva, hogy „Szilágyi Domokos a vendégszövegek szinte minden funkcionális lehetőségét kikísérletezte”, s hogy olykor „a szövegidézéssel történő emlékidézés hagyományokhoz híven emelkedett hangnemétől a destrukció sem idegen”. Effajta alakzatokat vesz szemügyre tanulmányában Juhász Andrea is, és Szilágyi Júlia szintén a stílustörténeti értelemben is összetett versnyelv hallatlanul változatos szóképi, metaforikus rétegeire világít rá; arra, hogy ez a regiszterkészlet meg tudja szólaltatni „a magyar vers majd minden hangját, szinte teljes klaviatúráját”.

Többen elsősorban a költői magatartás megrendítő hitelességének az összetevőit boncolgatják. Gálfalvi Zsolt a tragikum és a játék viszonyait, a „remény s rettenet” közötti őrlődés és létküzdelem stációit világítja meg; „az elsődleges filozofikus-metafizikus jellegű feszültségek történelmi eredői az egyetemes embersors időhöz és környezethez kötött megjelenési formáiként rajzolódnak ki a lét eleve adott, megmásíthatatlan tragikumán belül” – summázza. Kereskényi Sándor az elidegenedés tragikumát nyomatékosítja, s a költő legfőbb intellektuális stratégiájaként „különös”, „katartikus” és „antidogmatikus panteizmusát”, „panteista messianizmusát” – amellyel (e „néma üvöltéssel”, e „reményen túli reménnyel”) „a Kárpát-medencei értelmiségi egyik legjellegzetesebb szószólójává” válhatott. A szabadság teljességét, a vállalható élet értékeszményeit követő személyiség kiúttalanságának körülményeit – az értelmetlen halálig, az öngyilkosságig vezető kényszer működését – tárja fel Székelyhidi Ágoston is – a fojtogató hatalmi rendszerrel szembehelyezkedő, irányjelző szellemi alternatíva megtestesítőjét tisztelve Szilágyi Domokosban. Kádár Ferenc Cs. Gyimesi Éva egyik alaptéziséhez kapcsolódva – s a művészi alkotás lelki motivációira fókuszálva – hangsúlyozza a hitvesztés mozzanatait, a végül újra fölerősödő szeretetvágy, összetartozás-érzet és küldetéstudat elemeivel együtt, s a ténnyel, hogy a költő „halálának is közvetett oka a diktatúra volt”. N. Pál József pedig a

szabadságküzdelem, a mindenségigény kozmikus vonásaira – a „megtörhetetlen morális tartás” épségére és az illúzióporlasztó „kényszerleszállás” gyötrelmes vigasztalanságára –, s esztétikailag az „enciklopédikus tudásra utaló örökség rendezett kavalkádjának” káprázatos formakincsére mutat rá.

Több tanulmány külön sajátos területekre és vonatkozásokra irányítja a figyelmet. Végh Balázs Béla Szilágyi Domokos gyermeklíróját, gyermekírói tevékenységét tekinti át és értékeli. Demény Péter (egyres József Attila-párhuzamok felderítése mellett) a Kovács András Ferenc szerepjátszó, alak- és identitásváltogató, énsokszorozó költészetére tett hatásokat méri fel, kitérve az eltérésekre is: míg az abszolútum szertefoszlását megszenvedő nagy előd – a tragikus íróniával is – „lázad az én és a nyelv széttöredezettsége ellen, utóbbi éli és szenvtelenül leírja ezt az állapotot”. Bence Lajos a költő Mura-menti (és az élénk avantgardizmus kontextusát jelentő délvidéki) recepcióját foglalja össze. Fazakas László (forrásértékű szövegvizsgálatokkal) az örökölt protestáns hagyomány, a vallási és biblikus motívumok jelentőségét emeli ki. Balogh E. Csaba pedig a lélekközülozófiái mélységű játék (és a „kamasz angyalra” jellemző játékon átsugárzó) teljességigézet lényegi magatartás-, szemlélet- és poétikum meghatározó karakterjegyeit veszi számba és kíséri nyomon részletes, érzékeny megfigyelések sokaságával.

Mindezek az értelmezői törekvések pedig elevenen tanúsítják és híven példázzák: magát is minősíti, önmagát is becsüli egy klasszikussá vált nagy költő utókora, ha nem marad hálátlan.